

Jegyzetek

- 1 A nemzetiséget feltüntetik az útlevelemben, számtalan dokumentum és bizonyítvány szükséges például egy oktatási intézménybe való bekerüléshez, a munkába álláshoz.
- 2 A Szovjetunió alkotmányának 6. pontja megerősítette az SZKP vezető szerepét a szovjet társadalomban, ennek alapján lett az SZKP-beli tagságnak kitüntetett szerepe.
- 3 Ukrajna, lévén az egyik legnagyobb és leggazdagabb szovjet köztársaság, mindig megengedhetett magának egy bizonyos fajta függetlenséget a központtól, minden területen, beleértve a nemzeti politikát is.
- 4 Kárpátalja területe 12,8 ezer négyzetkilométer, népessége 1,258 millió fő. A népesség legnagyobb része, körülbelül 76 %-a, azaz 977 ezer fő ukrán. Többé-kevésbé kompakt tömbben él itt 156 ezer magyar, ez a népesség 13 %-a, 30 ezer román, 7,5 ezer szlovák, 3,5 ezer német, 516 cseh, 690 lengyel, 290 bolgár. A körzet orosz népessége 40 ezer fő.
- 5 Ebben az esetben elemi, nyolcosztályos és középiskolákra gondolunk. Ezek között az iskolák között voltak a magyarul és oroszul párhuzamosan oktató iskolák is.
- 6 Ma 84 kárpátaljai iskolában van magyar nyelvű oktatás. Ezek közül 53-ban csak magyar nyelven tanítanak. Tizenkilenc iskolában mind magyarul, mind ukránul tanítanak, tíz iskolában magyarul és oroszul, kettőben három nyelven: magyarul, ukránul és oroszul.
- 7 A KMKSZ együttműködik az 1989 novemberében létrehozott Szovjet Hungarológiai Központtal. A központ elsősorban oktatási programokat dolgoz ki és koordinál a magyar iskolák számára. Jelenleg ez az intézmény foglalkozik az ukrán nyelv magyar iskolákban történő oktatása bevezetésének kérdéseivel. A Hungarológiai Központ kutatásokat folytat a helyi tradíciók, a folklór, a magyar irodalom és történelem területén.

IJUBA SHISHELINA

NATIONAL POLITICS OF THE SOVIET UNION AND THE HUNGARIAN MINORITY OF SUB-CARPATHIA

The author evaluates the nationality politics of the former Soviet Union as a practice of Sovietization. The politics based on an intertwining of privileged nations and privileged party membership subjected national populations to „dual internationalization”: an existence at the mercy of both Soviet centralization measures and local „national” ambitions. Since the dissolution of the Soviet Union, the national politics of the Ukrainian Republic poses the greatest challenge for the Hungarian national minority of Sub-Carpathia. The author considers the establishment of the Cultural Association of Sub-Carpathian Hungarians — an organization created on February 26, 1989 in order to protect the interests of ethnic Hungarians in that region — to be an important step in securing the rights of the Hungarian minority. In addition to promoting the minority's struggle to attain recognition of certain cultural interests, the Association is also involved in the establishment of Hungarian autonomy in that region. In conclusion, the author analyzes the preconditions and prospects for the realization of Hungarian autonomy in Sub-Carpathia.

RENDEZNI VÉGRE

JURAJ ALNER

A magyar-szlovák sorsközösség

Etnikai viszonyokról szlovák szerzőnek Magyarországon publikálni rendkívül kényes dolog, mivel a probléma mindkét felet nagyon érzékenyen érinti. Mindkét fél méltánytalanul elmarasztalva, megrövidítve érzi magát. Mindkét fél meggyőződése, hogy csak egy igazság létezik, és ez az ő igazát bizonyítja. Ráadásul mindkét fél azt hiszi, hogy az ő helyzete egész Európában a legdrámaibb. Elfeledik, hogy Írországban évtizedek óta harcolnak, hogy a baszkok terrorakciókkal érik el követeléseiket, hogy Cipruson polgárháború fejeződött be, hogy szerbek és horvátok olyan háborút vívnak, amelyben nem látni a kompromisszumkészséget. Konfliktus kezdődik a lengyelek és Litvánia között, nyitott sebek vannak az egymással szomszédos csehek és németek között, nem is beszélve a nemzetek katasztrófájáról a valamikori Szovjetunió területén vagy az arabok és zsidók végnélküli háborújáról. Ebből a szemszögből a magyar-szlovák sérelmek még mindig megbeszélhetőek, és bölcs mérséklettel megtalálható a kézenfekvő megoldás is.

A tárgy tanulmányozásából először az érzelmeket kell kiiktatni. A szovjet impérium szétesése utáni világ a Római Birodalom felbomlása utáni helyzethez hasonlatos körülmények között találta magát. A mostani összeomlás minden nemzetet megmozgatott. Az új elrendeződésben mindegyikük a legkedvezőbb helyzetet keresi magának, és ellenségesen fordul mindazok ellen, akik ebben akadályozzák. Egyes megfigyelők szerint ez nem más, mint a régen elvesztett területek visszaszerzésének vágya, mások az erősebbekkel szembeni védekezésként értelmezik, vagy egyszerűen olyan hatalmi terjeszkedést látnak benne, amelyet a régi struktúrák szétesése utáni vákuum idézett elő. A politikai nyomás és a pártérdekek a lakosság szinte minden rétegében jó táptalajt szolgáltatnak a fent említett tendenciák elburjánzásához. Az anyagi bizonytalanság — a változások kísérőjelensége — segíti az ellenségkép kialakításának folyamatát. Az értelmiségiek feladata az, hogy leleplezzék és ezzel megszüntessék ezeket a manipulációkat.

A londoni *The European* a közelmúltban egy kutatás eredményeit közölte. Eszerint a csehek 91 százaléka, a magyarok 79 százaléka és a németek 59 százaléka gyűlöli a cigányokat. Németországban és Bulgáriában a törököket, a volt Kelet-Németországban pedig a vietnamiakat gyűlölik. Lengyelországban leginkább a németeket és viszont. Magyarországon a románok, Szlovákiában a magyarok a xenofóbia áldozatai. Lengyelországban a legerősebb az antiszemitizmus, holott itt már alig él néhány zsidó. Különösen figyelmet érdemlő a romániai antiszemitizmus, amely az értelmiségiek és a fiatalok között igen virulens. Ezeket a tényeket tudomásul kell venni. Nem hiszem, hogy az említett nemzetek jelleméhez hozzátartozik a gyűlölködés, ez a jelenség inkább a mai helyzet következménye. A kórt akkor tudjuk gyógyítani, ha megtaláljuk az okait. Az idézett kutatás eredményei azt mutatják, hogy e betegségben szomorú elsőbbséget élveznek a volt kommunista országok nemzetei. A rendszer nem oldotta meg a problémákat, mindent a szőnyeg alá söpört. Így ahelyett, hogy a nézetkülönbségek eltűntek volna, évtizedekig tartó elkendőzésük inkább elmérgesítette a helyzetet. Most, amikor a szőnyeg elrongyolódott, szálai hegyes szögekként meredeznek elő, s mi ezeken vagyunk kénytelenek járni.

Hogyan értékeli Szlovákia lakossága a témánkkal kapcsolatos problémák széles körét? A kiterjedt szociológiai kutatások közül kettőt választottam ki. Az első kutatás 1990 áprilisában zajlott le, s azt vizsgálta, hogyan viselkednek az emberek a „bársonyosnak” nevezett forradalom után. A második kutatást az év (1990—P.É.) nyarán végezték, ebben már érzékelhetőek a politikai harcok és a szociális elmozdulások következményei.

A demokrácia felé vezető utunk legelején a megkérdezettek többsége a kommunista párt hatalmi monopóliumának a megszűnését értékelte a leg többre. A megkérdezettek 63%-a elismeréssel nyilatkozott a nemzet tudat pozitív felemelkedéséről, 3,4%-a mondotta problematikusnak a nemzetiségi viszályokat. Arra a kérdésre, hogy hogyan oldották meg a II. világháború után a szlovákok és a nemzeti kisebbségek közötti viszonyt (természetesen a magyar kisebbségről volt szó) ilyen válaszok érkeztek:

alapjában véve igazságosan	40%
a szlovákok sérelmére	37%
nem tudja	18%
a kisebbségek rovására	4,3%
nem válaszolt a kérdésre	0,7%

Arra a kérdésre, hogy milyen módon kell a kisebbségek igényeit megoldani, a kérdezettek így válaszoltak:

61%-nak az a véleménye, hogy a kisebbségekhez tartozóknak kell a többséghez, tehát a szlovákokhoz alkalmazkodni, 34% a kormány politikájától várja, hogy a nemzetiségek ne okozzanak gondokat, 43% teljes autonómiát kívánt a kisebbségek számára.

A következő kérdésre egyetértő, illetve elutasító álláspontot kellett elfoglalniuk a szlovákoknak a Szlovákiában élő egyéb nemzetek mellett, illetve ellen. A rokonszenvelista az alábbi eredményeket hozta: a csehek mellett 67%, az ukránok mellett 17%, a romák mellett 15%, a németek mellett 11%, az oroszok mellett 13%, a lengyelek mellett 12%, a magyarok mellett 10,7% voksolt. Az ellenszenvet kifejező sorrendben 85,5%-ot kaptak a romák, 50,7%-ot a magyarok, 35%-ot a lengyelek, 33%-ot az oroszok, 23,7%-ot az ukránok, 13,3%-ot a németek és 5,7%-ot a csehek.

Arra a kérdésre, hogy a közeljövőben melyik kisebbség okozza a legtöbb gondot Szlovákiában, a romák (89,3%) után a magyarok következtek (77,9%). A vizsgálatot végző Kulturális Kutató- és Tanácsadó Intézet megállapította, hogy „a lélek ökológiájába még nem sikerült átültetni a mai általános humanitárius változásokat”. Meg sem próbálták feltételezni, hogy ezek a humanitárius változások elképzelhetőek legyenek a jövőben, sőt úgy vélték, hogy a konfliktusok majdan egyre jobban kieleződnek!

Az elégedetlenség görbéje ebben az évben egyre magasabbra szökött. Okai különbözőek, főleg a tolerancia hiányában nyilvánulnak meg. A pozsonyi Komensky Egyetem mellett működő Társadalmi Elemzések Intézete megállapította, hogy a megkérdezettek 37%-a félelmeit az egyház és a zsidók túlzott befolyásából eredezteti, 51%-uk határozottan elutasítja azt, hogy zsidó szomszédja legyen, 46%-uk örömmel fogadná, ha a magyarokat kitoloncolnák Magyarországra. Ettől a csoporttól eltérően a megkérdezettek 24%-a aggodalommal figyeli a fasiszta eszmék terjedését, és ezek közül 92%-ban a faji és nemzetiségi türelmetlenség elterjedésének lehetősége idéz elő félelmeket. Az egyik tárgykör kérdése így hangzott: „Az lenne-e a leghelyesebb, ha a magyarok áttelepülnének Magyarországra?” Erre a kérdésre azonban nem alakult ki egyértelmű válasz. A kérdezetteket érdeklődésük alapján hat csoportba sorolták. A kérdésre a toleráns liberális demokraták 29%-a „igennel”, 67%-a „nemmel”, a föderalizmus híveinek 22%-a „igennel”, 67%-a „nemmel” válaszolt. A régi rendszert támogató reformellenesek 39%-a helyesnek,

51%-a helytelennek tartaná ezt a folyamatot. A csehekre és a zsidókra vonatkozóan a militáns antidemokraták csoportjának 60%-a üdvözölne egy ilyen folyamatot, 25%-uk elutasítaná. Figyelemre méltó, hogy a legnagyobb csoportban, amely kifejezetten nemzeti irányultságú, de nem militáns — ez a megkérdezettek 28%-a — a válaszok egyensúlyt mutatnak: azaz 43% „igent”, 44% „nemet”.

A magyarellenes hangulatot nem úgy kell elképzelni, hogy az ezt a felfogást valló emberek elleneznék, hogy valaki magyarnak vallja magát, vagy az utcán magyarul szólaljon meg. Köztudott, hogy a szlovákok szívesen utaznak Magyarországra, és magától értetődő természetességgel fogadják el a magyar kultúrát. A vegyes nemzetiségű közösségekben az emberek hagyományosan jó viszonyban vannak egymással, s ez generációk óta így van. A feszültségek okait máshol kell keresni. Ezek a történelemben és a politikában gyökereznek. Úgy vélem, a magyar olvasó számára hasznos lehet, ha egy pillanatra a szlovákok szemszögéből próbálja vizsgálni ezt a problémát.

A szlovákok az 5-6. században érkeztek mai lakóterületükre. A Nagy-morva Birodalom a 9-10. században az államiság tudatának kialakulását jelentette a számukra. A Duna-medencébe behatoló magyar törzsek nem voltak közvetlen okozói a birodalom szétesésének, de annak romjain alapozták meg az ezeréves Magyarországot. Az a kérdés, hogy ki volt itt előbb, és ki volt az erősebb, ma már természetesen nem játszik szerepet. A lényeges az, hogy a múlt század második feléig ezen a területen egy ténylegesen közös, soknemzetiségű államalakulat létezett, amelyet a kereszténység kovácsolt össze. A felsőbb rétegeket ezen túl a *latinosság* fűzte egybe.

Ha külföldön járok, s szóba kerül ez a téma, felhívom a figyelmet a történelmi Magyarország (Uhorsko) és a mai Magyarország (Maďarsko) fogalmak közötti különbségre. A szlovák nyelv megkülönbözteti a két fogalmat, míg a magyar nem, s éppen ez a nézeteltérések egyik lélektani gyökere. Más jelent ugyanis egy nemzetek fölötti államszerkezet — bár ennek kétségkívül a magyarok alkották a legerősebb részét — és mászt az 1918 után kialakult nemzeti államszerkezet. Hasonló volt a helyzet a Szovjetunióban, ahol Oroszország területén az orosz nép lélekszámban is dominált, sőt az orosz volt a közös nyelv, az államot ennek ellenére nem Oroszországnak, hanem Szovjetunióknak nevezték. Az unió szétesése után ma minden alkotóelemnek külön megnevezése van. Annak ellenére, hogy ismerjük Oroszország terjeszkedő törekvéseit, és tudjuk

azt, hogy számtalan orosz él a határokon túl kisebbségben, az állam továbbra is az Oroszország elnevezést használja. Az pedig, hogy a balti államok függetlenségének visszanyerése után Oroszország saját földterületeit veszítette volna el, föl sem merült. Magyarország esetében ezzel szemben egészen más a helyzet. Hatékony belpolitikai és nemzetközi diplomáciai manőverekkel sikerült elérni, hogy a régi Magyarországot (Uhorsko) és a mai Magyarországnak (Maďarsko) egy és ugyanazon fogalomként kezeljék. A német nyelvben ugyan ismeretes a *Magyaren* kifejezés, ez azonban csak a lakosságra érvényes, területi vonatkozásban nem használatos. A terület elnevezésére a németben az *Ungarn*, az angolban a *Hungary*, az oroszban a *Vengrija* megnevezést használják. Aki nem foglalkozik ezzel a témával, annak eszébe sem jut, hogy itt félrevezető névcserére került sor.

Hasonló fejlődési irányt ügyelhetünk meg a múlt század második felében, amikor kialakulóban volt Európa-szerzte a nemzeti tudat, s ebben a magyarok kétségkívül élenjárók voltak. Ez legmarkánsabban az 1848-as forradalom idején nyilvánult meg, később Ausztria keretein belül az államjogi pressziókban, végül 1867-ben az osztrák-magyar dualizmusban csúcsonódott ki. Abban az időben a magyarok már nem a magyarországi nemzetiségekért harcoltak, hanem csupán önmagukért. A szlovák nemzet képviselői az 1848-ban Liptószentmiklóson megfogalmazott „kérelmekben” arra tettek kísérletet, hogy kijelöljék a szlovák többségű Felső-Magyarország etnikai határait, és azért küzdöttek, hogy lehetőséget kapjanak az önálló fejlődésre. Igyekezetüket értetlenség gátolta.

A magyar felkelést mint Habsburg-ellenes forradalmat elemezve Marx Károly sem értette meg, hogy Štúrék és a szlovák nemzetébresztők miért álltak a barikád ellenkező oldalára. Pesttől akarták megszerezni az önmegvédekezés jogát, hasonlóképpen, mint Kossuth Béctől.

A történelem nem ismétli önmagát, ennek ellenére — nem véletlenül! — a folyamatokban nagyon sok hasonlóságot fedezhetünk fel. Mindannyian tanúi lehettünk, hogyan változtak az utóbbi két év folyamán a szlovák nemzeti pártok követelései a cseh-szlovák államjogi vitában. Ahhoz, hogy ezek egyáltalán megfogalmazódjanak, a kezeket bilincsbe verő, a százakat betapasztó régi rendszert megdőntő forradalomra volt szükség. Itt ismerhető fel az Európán végigsöprő 1848-as forradalom és az 1989-es kommunistaellenes forradalmak láncolata közötti hasonlóság. Akkor is, akárcsak napjainkban, a forradalmat közvetlenül a nem-

zeti önmeghatározó mozgalom követte. A „kötőjelek háborúja” akkor is új megnevezést — „osztrák-magyar” — eredményezett, a mi korunkban pedig Csehszlovákiából Cseh-Szlovákiát alkotott. „A szlovák nyelv kivétel nélküli használatáról” szóló szlovák parlamenti csatározás semmiben sem különbözik „a magyar nyelv kivétel nélküli használatának” politikájától. Csupán a külső körülmények változtak meg. Az ENSZ emberjogi Chartája, a helsinki folyamat, az emberi és kisebbségi jogok dokumentumai és konferenciái, az elmúlt évtizedek tapasztalatai megakadályozzák, hogy a szlovákiai magyarokat ma ugyanaz a veszély fenyegetse, amely 1867 után a szlovákok osztályrésze volt Magyarországon.

Akkoriban a *Matica slovenská* volt az egyetlen intézmény, amely hosszú erőfeszítések után egyesítette a protestánsokat és a katolikusokat, s egyetlen letéteményese volt a szlovák nemzeti kultúrának, tudománynak és politikának. A magyarosító politika következményeként ez az intézmény 1875-ben megszűnt, az előző évben pedig mindhárom szlovák gimnáziumot bezárták. Még napjainkban is élnek olyan öregek, akik az I. világháború végéig magyar iskolába jártak. Ezek a jelenségek természetesen növelték az ellenszenvet Magyarországgal szemben. A magyar diplomácia ugyan intenzíven törekedett a magyar belső állapotok elfogadtatására, de ennek kevés sikere volt. Akkor már közismert volt, hogy a szlovák nemzetet a pusztulás fenyegeti, s ez a tény minden szlovákban tudatosult.

Azt talán fölösleges is felsorolni, hogy Dél-Szlovákiában ma magyar nyelvű óvodák, általános és középiskolák működnek, újságok, folyóiratok, kulturális egyesületek, színház létezik, s gazdag nemzetiségi élet folyik. Ezen felül a szomszédos magyar állam morális és gyakorlati segítségben részesíti a kisebbségi magyarokat. A magyarok ott vannak a parlamentben, elnökhelyettesi pozíciót kaptak, arányosan képviseltetik magukat az államigazgatásban és a helyi szervezetekben. Meg kell jegyezni, hogy ez az állapot nem a forradalom vívmánya, így volt ez már az ötvenes évek eleje óta, amikor Európa fokozatosan kezdett kilábalni a náci blokk okozta traumából, amelynek sajnálatosan Magyarország is a tagja volt. A náci blokk tagja volt Szlovákia is, de 1944 augusztusában a nagy antifasiszta nemzeti felkeléssel morális elégtételt szerzett magának. 1944-ben nem az akkori kormány, hanem a lakosság állt át a szövetségesek oldalára. A csehszlovák hadsereg pedig a Szovjetunióban, a nyugati fronton, sőt Afrikában és a Közel-Keleten is harcolt a hitleristák ellen. Ezekkel a tényekkel azt szeretném jelezni, hogy bizonyos közös

magyar-német hatalmi érdekek, amelyeknek következtében a II. világháború ideje alatt Dél- és Kelet-Szlovákiát Magyarországhoz csatolták, nemcsak hogy nyitott sebeket, de félelmeket is hagytak a szlovákokban. Az I. világháború vége felé a politikai és nemzeti szempontból tönkretett Szlovákia képviselői egy olyan elrendeződés felé tájékozódtak, amely lehetővé teszi az önfenntartó fejlődést. Budapestnek, amely a szlovák megyéknek az autonómia különböző változatait ígérgette, nem hittek. A szlovákok azt is tudatosították, hogy önálló Szlovákia államjogi szempontból nem létezhet. Ezért hajlottak a szlovák politikai erők különbözőségeik ellenére is egységesen a csehszlovák állameszme felé. Képtelen az az állítás, amelyet Magyarországon még jóval a háború után is hangoztattak, hogy a cseh hadsereg elfoglalta és *annektálta* Felső-Magyarország területeit. 1918-ban Szlovákiában nem volt egyetlen jelentős személyiség sem, aki a csehekkel kialakítandó közös államon kívül más megoldást kívánt volna. Azok, akik a harmincas években akkor még más politikai színtéren a csehektől való elválást szorgalmazták, ma még véletlenül sem akarják ezt a szövetséget egy másikra cserélni. Ellenkezőleg: egy új Nagy-Magyarország — meggyőződésük szerint elképzelhetetlen — lehetősége csehellenességüket inkább visszafogja, mint fokozza. Közismert a magyarokhoz fűződő baráti viszonyom, így nem marasztalhatnak el a szlovák sovinizmus vétkében, ezért úgy vélem, hogy ennek az objektív véleménynek hangot adhatok egy magyar folyóiratban is.

Ennél a pontnál néhány statisztikai adat felsorolását tartom szükségesnek. Igaz, problémáktól ezek sem mentesek, hiszen a nemzetiségi viszonyokat vizsgáló szlovák és magyar statisztikák rendre eltérnek egymástól. Ehhez a tényhez nem kívánok kommentárt fűzni.

Az 1911-ben megjelent hivatalos magyar statisztika szerint, melyet dr. Emil Stodola tett közzé, Magyarország (beleértve Horvátországot, a Szlavóniai Királyságot és Fiumét) területe 324 851 négyzetkilométer, lakosságának száma 19 254 559 fő volt. Szlovákia — a jellemzés szerint „főként szlovákok által lakott megyék, melyek kompakt egészet alkotnak Felső-Magyarországon” — területe 33 207 négyzetkilométer, lakosainak száma 2 069 424. Stodola felsorolja még Békéscsabát, ahol 37 547 lakos közül 27 488, Szarvast, ahol 25 773 lakos közül 17 771 szlovák volt. A statisztika szerint ebben az időben Budapestnek 25 168 szlovák lakosa volt. Összehasonlításként: a mai Szlovákia területe 49 036 négyzetkilométer, lakosainak száma 5 268 935. Ha a területet nézzük, láthatjuk, hogy

itt két különböző nagyságú országról van szó. Az alábbi adatokat az 1991-es népszámlálás alapján közlöm:

	1900	%	1991	%
szlovákok	1 416 549	69	4 511 679	85,6
magyarok	384080	18,8	566 741	10,76
romák	nem mutatták ki		80 627	1,53
csehek			—	—
morvák			—	—
sziléziaiak			58 508	1,11
németek	195 674	9,7	5 629	0,11

Csekély a lengyelek, ruszinok és ukránok száma. A kárpáti németek állításuk szerint 15 000-en vannak, de a népszámláláskor többségük szlováknak vallotta magát.

1850-ből Stodola az akkori Magyarország területén 1 739 871 szlovákról adott számot, ez akkor az összlakosság 13,2%-ának felelt meg. (Fényes Elek 1857-ben 1 510 768 szlovákról tud, ez a korabeli összlakosság 10,9%-a.) 1900-ban (Stodola) 2 019 641 szlovák élt Magyarországon, az egész lakosság 10,5%-a.

A mai Magyarország területén 1960-ban 30 690 ember vallotta magát szlovák anyanyelvűnek. Ennek ellentmondani látszanak azok az 1962-ből származó hivatalos magyar becslések, amelyek 100-110 ezerre teszik a szlovákok számát. A mai hivatalos becslések szerint ez a szám 10 ezer körülire apadt, ezzel szemben a szlovák Nemzetközi Kapcsolatok Minisztériuma 120 000 körülire teszi a Magyarországon élő szlovákság számát. Ezek nagy többsége azonban ma már nem használja a szlovák nyelvet.

Szlovákiát említve két különböző adatsorról szóltam. Ez az eltérés a két ország kapcsolatának egyik legérzékenyebb pontja. Szlovákia nyugati és északi határai alapjában véve megegyeznek a történelmi Magyarország határaitól. A déli határ viszont 1918-ig nem létezett, ezért lehetett szlovák többségű magyarországi megyékről beszélni. 1920. június 4-én Magyarország Trianonban aláírta azt a békeszerződést, amelynek szerzője az 1919-ben Párizsban a *Legfelsőbb Tanács* által elfogadott határrendezés is. Ladislav Deák történész írja: „Az új nemzeti államalakulatnak életképesnek kellett lennie, nem csupán a nemzeti fejlődés szolgálatára alakult, meg kellett felelnie a kommunikáció és a védelem feltételeinek is. Ezen kívül nagy súlyt helyeztek arra is, hogy az új határok

természetesek, stratégiaileg kifogástalanok legyenek, és egy bizonyos földrajzi egységet biztosítsanak.” Mivel a múltban a lakosság intenzív mozgása következtében számos szlovák település keletkezett Magyarországon, s ugyanúgy magyar települések is keletkeztek Szlovákiában, a határok kialakításánál nem lehetett tisztán etnikai elvet alkalmazni. De így volt ez Európa más országaiban is. A határrendezés során arra törekedtek, hogy mindkét oldalon nagyjából azonos számú nemzetiség maradjon.

A trianoni béke elleni harc, valamint a hitleri Európa-koncepció közvetlen összefüggésben állt egymással. Megvalósulásával, Csehszlovákia feldarabolásával Csehország elveszítette a Szudétákat. 1938 novemberében a bécsi döntés (Németország és Olaszország döntőbíráskodásával) 11 390 négyzetkilométert ítelt Magyarországnak az akkori Szlovákia területéből. E terület akkori lakosságának száma 854 217 volt, 32%-uk szlovák és cseh nemzetiségű. Magyarország a következő év tavaszán az addig Csehszlovákiához tartozó Kárpátalját is elfoglalta, újabb 1897 négyzetkilométert rabolva a 70 000 lakosú, magyarok által egyáltalán nem lakott keleti részből. 1947 februárjában a párizsi békeszerződés értelmében Szlovákia visszakapta háború előtti területeit, valamint, ráadásként a Pozsonytól délkeletre fekvő három községet. A Cseh és Szlovák Szövetségi Köztársaságban ma nem a trianoni, hanem a párizsi békeszerződés van érvényben, amelyet a helsinki egyezmény zárodokumentumának az európai határok sérthetlenségéről szóló fejezete garantál. A nemzetközi diplomácia berkeiben teljesen nyilvánvaló, hogy egyetlen precedens a területi követelések lavináját indíthatja el, melynek következményeként Európában olyan háború törhet ki, amelynek sok résztvevője lesz.

Nemrég Pozsonyban járt *Schleswig-Holstein* tartomány képviselőinek egy csoportja. A képviselők büszkén hivatkoztak arra, hogy a Dániával határos északi terület kisebbségi problémáit teljesen megoldották. A német oldalon 60 000 dán, dán oldalon pedig 20 000 német él. A történelem során ugyan megélték tragikus konfliktusokat is, de úgy vélik, hogy ezeket mára teljesen feloldották. A magam részéről úgy gondolom, hogy a megoldásban nem a jogok mértéke, hanem a jogakarat a fontos. 1938-ban a szudétanémetek rendelkeztek minden általuk igényelt joggal. Őket azonban ez nem érdekelte, a köztársaság szétverésére törekedtek, s törekvéseiknek senki sem szabott gátat. Ha a szlovák-magyar viszonyban felmérjük a meg nem értésből fakadó veszély nagyságát, rá kell

ébrednünk arra, hogy az egyetlen járható út a mindkét fél számára elfogadható pozitív megoldás keresése. S ez valójában nem elérhetetlen.

Mindez érvényes a cseh-szlovák viszony megoldására is. 1918-ban a házasságot nem csupán a ráció diktálta, gerjesztője volt a korábbi romantika is. Egy időben a szlovákok hívei voltak a csehszlovák nemzet eszméjének, s nem csupán Štefánik volt csehszlovakista, hanem maga Hlinka is. 1918 után a cseh katonaság, a cseh hivatalnokok és a cseh tanítók ellepték egész Szlovákiát, aminek egészen egyszerűen az volt az oka, hogy a magyarok elűzése után nem volt, aki betöltse ezeket a posztokat. Ezért utasította el a szlovák értelmiség jelentős része azt az autonómia-tervet, amelyet még a háború ideje alatt dolgoztak ki az Egyesült Államokban T. G. Masarykkal. „Ha elmennek a csehek, visszajönnek a magyarok” — így érveltek. Az autonómia híveinek hangja csak a harmincas években erősödött fel. Nem szeretnék belebocsátkozni azoknak az összetett belpolitikai struktúráknak a taglalásába, amelyek az 1938 novemberében kikiáltott szlovák autonómiához vezettek, a leegyszerűsítés pedig torzításokat eredményezne. Az autonomista irányzatok nem tévesztendőek össze a fasizálódással, bár kétségtelen, hogy sok azonosság fedezhető fel bennük. Az 1939. március 14-én kikiáltott önálló szlovák köztársaság e folyamat betetőzését jelentette, ehhez azonban a hitleri akarat is hozzájárult. A háború után — aszimmetrikus modellel — a megújult állam ismét egységes lett, ami azt jelentette, hogy Szlovákia saját Nemzeti Tanáccsal és „kis kormányral”, megbízottak testületével rendelkezett. Őket bizonyos szakterületekkel bízták meg, lehetőséget adva ezzel arra, hogy sohasem érjen véget a vita, milyen kérdésekben határozhatnak a központi kormány hozzájárulása nélkül.

A liberális hatvanas években a szlovák vezetés a föderáció elfogadására helyezte a hangsúlyt, s ezt sikerült is megvalósítania: 1968. október 28-án a köztársaság megalakulásának 50. évfordulóján Pozsonyban aláírták az erről szóló alkotmánytörvényt. A szlovákoknak azonban semmi okuk nem volt az eufóriára, ekkor már két hónapja szovjet tankok szántották az ország földjét. A hatalom törvényszerű kommunista központosítása teljesen elértéktelentette a föderációt. Sok szlovák felfogásában a föderáció még ma is egyenlő a központosítással, ezért kívánják a Cseh Köztársasággal inkább a lazább szövetséget, ami végeredményben a régiók Európája felé való tájékozódást jelenti.

A viszonylagosan távoli jövő szép víziója a régiók Európája: szeretném hinni, hogy arra tartunk. El tudok azonban képzelni katasztrófális for-

gatókönyveket is, olyanokat, amelyek az örmény-grúz harctereken írónak, vagy amelyek elolthatatlan lángba borították Jugoszláviát, s amelyek továbbterjedése sem kizárt. Ki tudja a megoldást lengyelek és litvánok között? Ki tesz rendet az orosz-ukrán vitában? Sikerül-e megakadályozni Magyarország belerángatását a balkáni háborúba? Milyen magatartást tanúsítana ebben az esetben Ausztria? El tudom képzelni azt is, hogy az osztrák diplomácia belesodródik ebbe a vitába. Ha a szovjet nagyhatalom szétesése kapcsán a második világháború következményeinek újraértékeléséről beszélnek, elképzelhetőek ilyen szándékok az első világháborút illetően is. Trianon jelentősége eltörpül a német-orosz viszony, az óriási kiterjedésű lengyel területek, vagy az Osztrák-Magyar Monarchia térségeinek problematikája, s ezek újraértékelése mellett. Ha azonban a mai politika hátterében ilyen megfontolások húzódnak, akkor bajosan tudom elképzelni a megoldást. Az európai határok gyakran éppen a nemzeteket és a nemzetiségeket választják el egymástól, s a vitákat főleg a nemzetek szét-, illetve összecsatolása motiválja.

Egy nemzet képviselőit egy állam keretei között tömöríteni, még egy fantasztikus regény témájának is rossz. A népek mozgása olyan régi, mint maga az emberiség, s az is ismert, hogy a nemzetek többségének képviselői szétszórtaan élnek különböző országokban. A határok megváltoztatásával csak egy részük került idegenbe. A régi Magyarország szét darabolásával sok szlovák egyik napról a másikra Magyarországon, Szerbiában, Romániában, sőt Ausztriában találta magát. Latin-Amerikában, Ausztráliában és szerte Európában tízezrekre tehető a számuk, s a becslések szerint az Egyesült Államokban másfél millióan, Kanadában pedig 90 000-en élnek. Szinte közhelynek számít az a megállapítás, hogy a szlovákok egyharmada a határokon kívül él. Az első kitelepülés az Alföldre a 18. században kezdődött, ezt követte száz évvel ezelőtt az éhezés előli menekülés Amerikába. Jelentős méreteket öltött a politikai emigráció 1938-ban, amikor sokan menekültek a nácik elől. 1945-ben, majd később a kommunista rendszer hatalomra jutása után 1948-ban a demokraták hagyták el az országot, s nagymértékű volt a kitelepülés 1968, a szovjet invázió után is. Ők is részei a cseh-szlovák valóságnak. Egyesek ma már visszatérnek szülőhazájukba. Ez főleg a háború után kitelepültekről mondható el, akik általában azzal a szándékkal térnek haza, hogy részesei legyenek a változásoknak. Az 1945-ös emigránsok a szlovák állam idealizált képét hozzák magukkal, ezt tekintik az önálló

ország modelljének, az 1948-asok a háború előtti demokrácia eszméit újítják fel, az 1968-ban kitelepült „fiatalok” pedig „az emberarcú szocializmus”-ban, mint a szociáldemokrácia valamilyen lehetséges változatában hisznek. Fejlődésük lehetőségeinek széles a skálája, s ezért némileg zűrzavaros is, hiszen a fel nem dolgozott múlt szembesül a jövővel, s mindez át van szöve a generációs érdekekkel. Ezzel nem azt akarom állítani, hogy minden rossz és haszontalan, amit ezek az emberek a mába és a jövőbe akarnak átvetíteni. Úgy látom, túl sok időt fecsérelünk a búza és az ocsú szétválasztására, miközben azt sem nagyon tudjuk, mi a búza és mi az ocsú.

Korunk egyik lényeges problémája, hogy olyan kérdésekben folytunk vitát, amelyeknek még az alapfogalmait sem definiáltuk, s bizonyos fogalmakon mindenki mást és mást ért. Valószínűleg még azt sem tudjuk pontosan meghatározni, mit is értünk a demokrácia fogalma alatt. Ahhoz, hogy előrejussunk az egy éve tartó cseh-szlovák államjogi vitában, meg kellene határoznunk, hogy mit jelent a közös állam, mit a föderáció, az egyesült köztársaság, a konföderáció, a szuverenitás és az önállóság. Ha ezekre a fogalmakra kérdezzük rá a tárgyalóasztaloknál ülőktől, általános, ugyanakkor egymásnak ellentmondó válaszokat kapunk. A tárgyalófelek érezhetően nem is siettetik a megegyezést, a nemzetközi helyzetre sandítva húzzák az időt, a választásokat megelőző harcra összpontosítva figyelik, hogyan viselkedik az utca embere. Érezhető az is, hogy azok, akik nem eléggé körvonalazottan a közös állam hívei, komolyan nem számolnak azzal, hogy az meg is tartja magát, és saját jövőjük érdekében nem égetik fel a hidakat maguk mögött. Vagy éppenséggel nem is kívánják a közös államot, csupán azt nem szeretnék, hogy az állam szétválasztásának vádjával bélyegezzék meg őket. A nemzetközi nyomástól tartva akarják is a közös államot, meg nem is. Olyan államot akarnak, amelyben saját köztársaságuk valamiképpen önálló maradna. *Pithart* cseh miniszterelnök erre vonatkozóan azt nyilatkozta, hogy ennének is a tortából, ugyanakkor azonban szeretnék, ha az egészben maradna.

Nem gondolom, hogy ami most zajlik Cseh-Szlovákiában, az demokrácia lenne. Ez durva hatalmi harc, amely időről időre intoleráns köztéri kiabálásokat eredményez. A kulisszák mögött azonban a közpolgár előtt elképzelhetetlen megoldások riasztó árnyai rajzolódnak ki. A demokrácia nyitott ajtó, de nem minden elképzelés előtt az. Nem arról van szó tehát, hogy mindenkit legyőző legyen a győztes, hanem arról, hogy

győzzön az, aki képes az ország megmentésére. Erre adott a lehetőség. *Dienstbier* külügyminiszter egy alkalommal szűk körben és természetesen nem hivatalosan azt mondta, hogy a cseh-szlovák vitában nem az a lényeges, hogy ki kapja a vasutakat, ki a gázvezetékeket, hanem az, hogy ez a kis, tizenötmillióos ország az európai érdekek keresztútján képes lesz-e a megmaradásra. Ha szétesik, valószínűleg képtelen lesz megmaradni a közelgő viharban.

Előfordulhat, hogy a szlovák-cseh kapcsolat valamiféle dualizmussá fejlődik. A szétválás ellenzői azzal érvelnek, hogy az új köztársaságokra nem lesznek érvényesek az eddigi nemzetközi kötelezettségek. Erveik között szerepel az is, hogy azok a pártok, amelyek az önálló Szlovákia létrehozását kívánják, nem a polgári, hanem a nemzeti elvből indulnak ki. Ha tehát a szlovák különválásról esik szó, mi történik akkor a magyarokkal? A nemzeti elv alapján ők is kérhetik az általuk kompakt tömbben lakott déli vidékek autonómiáját. S van-e biztosíték arra nézve, hogy a magyarok nem kérik a magyar állam nemzeti védelmét? Az önállóságért harcoló pártok azonban offenzívában vannak. Szerintük csak a prágai centralizmus likvidálásáról lenne szó, vagyis arról, hogy Szlovákia ügyeit Szlovákiából irányítsák. Okfejtésük szerint a belső határok megváltoztatása nincs hatással a külső határokra, azokat nemzetközi garanciák rendszere védi. A magyar fél kilátásba helyezett fenyegetését olyan madárijesztőnek minősítik, amellyel a föderalisták előszeretettel hozakodnak elő.

A szlovák-cseh játszmában a magyarok fontos szerepet játszanak. Kinek lesznek a tromfjai? A tarsolyban ott van Bős-Nagymaros, a magyarországi szlovák kisebbség, a szlovákiai magyar kisebbség, és ráadás-ként a magyarok által lakott Dél-Szlovákiában élő szlovák kisebbség. A *Matica slovenská* elkészítette saját nyelvtörvényét, melynek az a lényege, hogy a szlovák nyelvet Szlovákiában megmentse az elmagyarosodástól. A „kivétel nélküli szlovák nyelv” ebben az esetben annyit jelent, hogy a túlnyomórészt magyarok lakta községekben a szlovákoknak jogukban álljon szlovákul intézni hivatalos ügyeiket, s hogy azokban a magyarok lakta kisközségekben, ahol csak egy iskola működik, a szlovák gyerekek számára biztosítsák az anyanyelvi oktatást. Ellenérvként a legnagyobb jóakarat mellett is csupán technikai okok fogadhatók el, melyek megoldását a nyelvtörvény mellékletének működési előírásai szavatolják. Ez egy olyan, túlságosan is kényes kérdés, amely megoldatlan maradt. Ehhez járul még a reciprocitás nemzetközi problémája. Azaz, hogy az egyik

területen élő kisebbségek csak annyi jogot kapjanak-e, mint amennyit a másik államban élők? A kérdés ilyen felvetését formálisan elvetették, az érvekben azonban tovább él. Más állam belügyeibe való beavatkozásnak számít-e az egy kormány részéről, ha gondoskodik saját nemzeti kisebbségéről? A kormány azonban nem csupán a nemzet, hanem az országa területén élő más nemzetiségű lakosok kormánya is. Valójában itt nem csak a nemzeti elvről van szó, s ennek államjogi következményei is vannak. Amikor Hitlernek erről különvéleménye volt, eltüntette Ausztriát és Csehszlovákiát.

Még lényegesebb szerepük van a németeknek, s talán ők az egész játszma tromfjai. Valaki azt mondta, a németek egykor harccal szereztek területeiket, ma megvásárolják azokat. Ma a Cseh- és Szlovák Köztársaságban a külföldi befektetések 80%-a német. Gazdasági szempontból ez nem nevezhető negatív jelenségnek, hiszen külföldi befektetések nélkül nehéz lenne talpra állnunk. A modern világban egyáltalán nem fontos, hogy a cég tulajdonosa milyen útlevelemmel rendelkezik, főleg ha munkalehetőséget biztosít, és termékeket állít elő. Az Egyesült Államokban kevesen tudják, hogy a cég tulajdonosa japán, olasz vagy éppen amerikai, ott ez senkit sem érdekel. A mi geopolitikai viszonyaink között azonban erre is érzékenyek vagyunk, hiszen befolyásos munkakörökről van szó, ahol a közgazdaság és a politika fedik egymást. A németek másik aduja a Szudéta-vidék.

Úgy tűnhet, talán kissé eltértem a nemzeti kisebbségek kérdésétől. A nagy változások közepette azonban többről van szó, mint a nemzetiségi enklávék felvilágosításáról. Országok létezéséről, s egy nagyon vékony jégrétegről, amely alatt európai problémák húzódnak meg. Imitt-amott szikrák pattannak, s lábunk alatt olvad a jég.

Pénzes Éva fordítása

NIEDERHAUSER EMIL

A dialógus dicsérete

(Válasz Dr. Juraj Alner cikkére)

Nagy örömmre szolgál, hogy erre a szakszerű és jóindulatú tanulmányra könnyű válaszolni. Hiszen sok olyan dologról szól, amiben, szlovák és magyar történészek, teljesen egyetérthetünk. Mindenekelőtt a kiindulásban, hogy tudniillik ellentétes nézeteink megbeszélhetőek, amennyiben érzelmek nélkül közelítjük meg ezeket. Teljesen egységes az álláspont a „ki volt itt előbb?” kérdésben, hiszen nyilvánvaló, hogy a honfoglaló magyarok már itt találták a szláv lakosságot. Ezt persze a magyar történetírás mindig is elismerte.

Nyilvánvalóan igaza van a szerzőnek 1848 értékelésében. A forradalmi magyar kormányzat nagy hibája volt, hogy — a horvátok kivételével — a többi magyarországi nemzetet mint olyant nem volt hajlandó elismerni. Ebből származott a harc, nyilván, a szlovákoknak (és a többieknek) nem volt más választásuk, minthogy Bécs mellé álljanak, amely már az 1848. április 25-i alkotmányba belefoglalta a nemzetek egyenjogúságát. Ebben a kérdésben persze már nem olyan egyöntetű a magyar történészek állásfoglalása, mint az előbbiben, vannak, akik a forradalom érdekében hivatkozva bírálják az egyes magyarországi nemzetek állásfoglalását. A magam részéről ezzel az állásponttal nem tudok egyetérteni. De azért nem szabad elfelejteni azt, hogy a korabeli magyar álláspont nem abból indult ki, hogy a nemzetiségeket el kell nyomni, hanem abból, hogy az egyéni szabadságjogok minden kérdést amúgy is megoldanak. Nem oldották meg, és majd másfél száz év után látjuk, hogy azóta sem oldották meg. Egyfajta paternalista álláspont volt, amiből kiindultak, valószínűleg őszinte jó szándékkal. Ezt is érdemes volna figyelembe venni.

Teljesen igaza van a szerzőnek, súlyos hiba volt a három szlovák gimnázium és a Matica slovenská betiltása, nemcsak mai fogalmaink szerint, hanem akár az 1868 : 44. nemzetiségi törvény szerint is. Az is nagy hiba volt, tehetjük hozzá, hogy a szlovákoknak (és a többi nemzetiségnek) nem volt meg a számarányához mért országgyűlési képvisellete.

Teljes mértékben megértem, hogy az 1938-39. évi területelcsatolások érzékenyen érintették a szlovákokat, ez a seb azóta sem hegedt be egészen. De, talán a szlovákoknak is meg kellene érteniük, hogy Trianon